

Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

09

**Írások
az anyanyelvi
képességfejlesztéshez**

Alkalmazott nyelvészeti mesterfűzetek

09

ANNUS GÁBOR,
SULYOK HEDVIG,
TÓTH SZERGEJ (szerk.)

ÍRÁSOK AZ ANYANYELVI KÉSZSÉGFEJLESZTÉSHEZ

SZEGEDI
EGYETEMI
KIADÓ

Szegedi Egyetemi Kiadó
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Szeged
2016

A kötetet támogatta:

Sorozatszerkesztő

VASS LÁSZLÓ
TÓTH SZERGEJ

Szerkesztette

ANNUS GÁBOR
SULYOK HEDVIG
TÓTH SZERGEJ

A fejezeteket és a feladatokat írták

ANNUS GÁBOR
BASCH ÉVA
ERDEI TAMÁS
GAÁL ZSUZSANNA
HERBSZT MÁRIA
JUHÁSZ VALÉRIA
KLIPPEL RITA
NAGY JÁNOS
ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA
SULYOK HEDVIG
TÓTH ESZTER
TÓTH SZERGEJ
TÓTH-KOCSIS CSILLA
VASS LÁSZLÓ

Szakmai lektor
NAGY JÁNOS

Borító
SIMÓ KATALIN

Köteterv
ANNUS GÁBOR

Tartalom

<i>Előszó</i> (Nagy János)	7
1. Tóth Szergej: A nyelvek változatossága	9
2. Klippel Rita: A magyar nyelv változatosságáról	25
3. Annus Gábor: A magyar írásbeliség	35
4. Rozgonyiné Molnár Emma: Hangtan. A magyar beszédhangok és tulajdonságaik. Fonetika, fonológia	49
5. Juhász Valéria: Beszédtechnika a gyakorlatban, hangsúlyozási alapismeretek	67
6. Sulyok Hedvig: Nyelvhasználat – nyelvhelyesség – nyelvszokás	81
7. Sulyok Hedvig: Helyesírásunk problémásabb esetei	107
8. Basch Éva: Levezései alapismeretek	133
9. Herbszt Mária: Kommunikáció az osztályteremben	151
10. Tóth Szergej, Vass László: Beszédelemzés, társas érintkezés	165
11. Tóth Szergej, Vass László: Adalékok a társalgáselemzéshez. Beszédaktus, argumentáció, beszédformák	185
12. Gaál Zsuzsanna, Tóth-Kocsis Csilla: Nyelv- és beszédfejlesztés a gyakorlatban	201
<i>Feladatok, tesztek, kérdések és gyakorlatok</i>	213
<i>Ábra- és táblázatjegyzék</i>	253
<i>Név- és tárgymutató</i>	255

JUHÁSZ VALÉRIA

Beszédtechnika a gyakorlatban, hangsúlyozási alapismeretek

Bevezetés

Beszédünkkel befolyásoljuk környezetünket, alakítjuk saját világunkat, megszólalásunk tükrözi és formálja is saját személyiségünket. Beszédtanulásunk egész életen át tartó folyamat. Azok, akik beszédüket, kommunikációjukat tudatosabban szervezik, fejlesztik, nagyobb hatást gyakorolhatnak nemcsak környezetükre, hanem saját életükre is. A hatásos beszéd tanulása két részből tevődik össze: az egyik a beszéd technikai oldala, a megszólalás, a kiejtés beszédtechnikai megalapozása, a másik a szavak mögött húzódó gondolatok, illetve annak megfelelő formába öntése: kinek, mit, mikor és hogyan mondhatunk. Ez a fejezet a beszéd technikai megalapozásának összetett gyakorlatait lépésről lépésre építi fel, kiemeli azokat az elemeket, amelyek szükségesek beszédünk tudatos szervezéséhez, annak érdekében, hogy a hallgató megértését minél jobban elősegítsük.

Beszédünk jellemzői

Beszédlégzés. Az élettani légzésünktől eltérően a beszédlégzésünk nem csupán reflexszerű légzés, hanem befolyásolni tudjuk azt, sőt tudatosan irányítanunk is kell ahhoz, hogy beszédünket hatásosabbá, összeszedettebbé, céltudatosabbá tudjuk formálni. Ahhoz, hogy légzéstechnikailag is magas színvonalú beszédet legyünk képesek produkálni, fejleszteniünk, növelniünk kell légzéskapacitásunkat. A beszédlégzésünk szabályozása megváltoztathatja beszédrítmusunkat (például lelassíthatja a gyorsan beszélők tempóját, vagy egyenletesebb beszédrítmust kölcsönözhet beszédünknek), gördülékenyebbé, folyamatosabbá teheti megszólalásunkat, felolvasásunkat. A megfelelő légzéstechnika hozzásegít ahhoz, hogy megszólalásunkat minél magasabb szinten legyünk képesek irányítani, uralni, ezáltal intonációnk és hangsúlyozásunk is tervezettebben történhet, így pontosabb lesz. Ez nagymértékben meghatározza azt, hogy a hallgatóságunknak mekkora energiát kell fektetnie abba, hogy követni tudja mondanivalónkat.

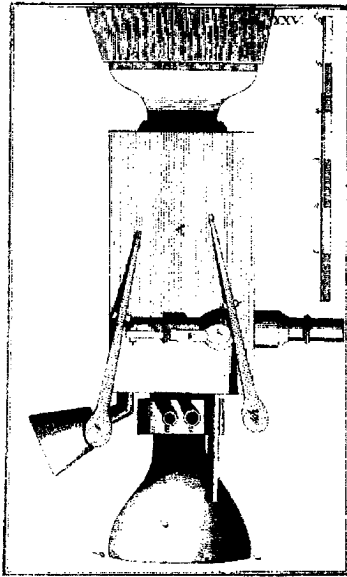
A megfelelő beszédlégzéshez az úgynevezett vegyes mélylégzést (kombinált: rekesz- és mellkasi légzést) alkalmazzuk: ehhez szükséges a gyors, hangtalan belégzés; a beszédmenységnek megfelelően adagolt, hangadásal járó, tervezett kilégzés, az értelmezésekhez szükséges szünetekkel tagolva. Ehhez a légzéshez a rekeszizom mellett a bordaközi izmokat és a hasizmokat is használjuk. Ezek együttes mozgásának szabályozása juttathatja a beszélőt a tudatos beszédlégzéshez szükséges mennyiségű levegőhöz. (Gyakran tapasztaljuk nem képzett beszélők esetén, hogy az úgynevezett vállóvi légzéssel igyekeznek megfelelő mennyiségű levegőhöz jutni. Ez – a tüdő felső részébe vett levegő – a vállak meg-megemelkedésében is látható: a kellő mennyiségű levegő pótlását olykor kapkodó ki- és belégzéssel igyekeznek pótolni, ami feszült, préselt hangadást eredményezhet.)

A beszédlégzés megtanulását eleinte állva gyakoroljuk. Kis terpeszben, laza, de stabil állásban, egyenes testtartással álljunk meg, egyik lábunkra helyezzük a testsúlyt, miközben a másik pihenő állásban van, testtartásunk legyen ellazult, különben hangadásunk is feszessé, keménnyé válhat. A megfelelő beszédlégzés kialakítását ellenőrizhetjük a hasunkra tett kezünkkel. Belégzéskor hasfalunk kidomborodik, rekeszizmunk, bordáink megemelkednek, míg kilégzéskor ezek leereszkednek, hasfalunk laposabbá válik. Ha nem sikerül erre a légzéstípusra könnyedén rátalálnunk, akkor célszerű lefeküdni a hátunkra, mivel háton fekvé ez a természetes légzés.

Élettani légzéskor elsősorban az orrunkon keresztül veszünk levegőt, azonban beszédlégzéshez enyhén nyitott szájjal a szájon és az orron át egyszerre szívjuk be a levegőt. Így nagyobb mennyiségű levegőhöz jutunk. A belégzés legyen hangtalan, zöreijmentes! Ha ezt mégis hang kíséri, annak az lehet az oka, hogy hangszalagjaink nem lazultak el, hanem feszített állapotban vannak, és h-szerű súrlódás hallható. Ennek oka lehet még az is, hogy testtartásunk nem kellőképpen laza.

A megfelelő és automatizált beszédlégzés kapacitásának növekedése mind szövegmentes, mind szöveges légzőgyakorlatokkal fejleszthető.

A beszédlégzés tudatos gyakorlásával erősíthetők a bordaközi izmok, segíthetjük a rekesz és a támasz megfelelő kialakítását. A támasz a mellüregben lévő levegőmennyiség nyomása, amely a rekeszizomtól indul fölfelé. A gyakorlás során növekedik a levegőkapacitásunk, amelynek szabályozásával egy lágyabb, folyamatosabb, tudatosabban szerkesztett beszédet hozhatunk létre. A gyakorlatok során ne csak arra ügyeljünk, hogy a beszédindító levegővétele gyors és hangtalan legyen, hanem arra is, hogy a lopott és pótlevegők vétele se hallatszódjék!

20. ábra

Kempelen Farkas (1734–1804) beszélőgépe

Hangadás. Mindenkinek egyedi és csak rá jellemző hangja van. Hangunk tulajdonságainak egy része örökletes jellemzőkből származik, más részüket a nyelvi szocializáció során sajátítjuk el. A hangszálak hossza ugyan meghatározza, hogy milyen terjedelemben vagyunk képesek a hangmagasságot változtatni, azonban a kutatások bebizonyították, hogy elsődlegesen a kultúránk és a nyelvi szocializációnk határozza meg beszédünk alapvető jellemzőit: hangfekvését, dallamát, hangmagasságát, gyorsaságát – vagy éppen tagoltságát, dinamikáját. A mindennapokban is megtapasztható, hogy a beszédjellemzők tanult és konstruált viselkedések: gyakran változnak attól függően, hogy kihez beszélünk, mit szeretnénk vele kifejezni: közeledést a másikhoz – vagy éppen távolodást tőle.

A hangunk a gégében a két hangszalag rezgése által keletkezik. A hangszalagok mozgása különbözőképpen állhatja el a tüdőből kiáramló levegő útját. Ettől függően a hangképzés szempontjából megkülönböztethetünk zárállást, amikor a hangszalagok összezáródnak, zöngéállást, amikor a hangszalagok összezáródva hosszanti rezgésben vannak, és h-állást, amikor a légzőállás kissé szűkül. Suttogóálláskor úgy keletkezik hang, hogy a hangszalagok majdnem zárállásban vannak, és a levegő így képez zörejt a gégében. A gégében a hangszalagok munkájának függvényében dől el a hangerő, hangma-

gasság és a hangszín is. A gégében keletkezett hang a rezonáns üregekbe jut (mellüreg, arcüreg és koponyaüreg).

Hangfekvés, hangmagasság. A hangszalagok rezgésének gyorsaságától függ, hogy milyen magas egy hang. Minél gyorsabban rezegnek a hangszalagok, annál magasabb lesz a hang. A hangszalagok kilengésének mértéke határozza meg, hogy milyen hangosan szól egy hang. A hosszabb, vastagabb hangszalag mélyebb hangot hoznak létre.

Ahhoz, hogy a hang jól terjedő legyen, és megfelelően tudjunk intonálni mind lefelé, mind fölfelé, szükséges, hogy beszédünkör a középhangmagasságunkat használjuk. Előfordul, hogy tanult viselkedésként az emberek nem a középhangsávjukban szólnak meg, hanem annál mélyebben vagy magasabban. Gyakran tapasztalható, hogy az emberek elhagyják a természetes hangmagasságukat, ha elkezdnek egy szöveget felolvasni – vagy nyilvánosan, nagy térben szólnak meg. Ilyenkor inkább magasabb hangon szólnak meg, ritkábban mélyebben. Ez a tipikus „osztálytermi, illetve felolvasó hang” is. Dolgozni kell azon, hogy a felolvasások is a középhangmagasságon történjenek, mert innen lehet ellazultan megfelelő irányba intonálni. Ha belső élményeinkről, érzelmeinkről beszélünk, vagy szomorúan szólnak meg, akkor általában mélyebb hangfekvésben szól a hangunk. Ha kedveskedni akarunk valakinek, örömet fejezünk ki, csodálkozást – vagy esetleg kisgyerekekhez beszélünk – gyakran magasabb hangra váltunk. Ez a „kedveskedő hangmagasságra váltás” megfigyelhető, amikor valaki például telefonbeszélgetésbe kezd, és pozitív arculatot, mosolygást sugalló beszédet „vesz fel” a hangmagasság változtatásával.

Hangerő. A hangerőt az határozza meg, hogy egységnyi idő alatt mennyi levegőt engedünk ki a két hangszalagunk között: minél többet, annál erősebben hangzik, annál hangosabb a beszéd.

Hangszín. Minden embernek van egy sajátos alaphangszínezete. Ezt a gége fölépítésének arányai és mérete határozza meg, valamint a hangszalagok tulajdonsága és működése. Ezt az alapszínezetet tudjuk formálni különböző jelentést kifejező hangszínezettípusokká.

Elöl szóló hang. Vannak olyan beszélők, akik a hangokat hátul képzik, erősen megfeszítve a nyelvgyök izomzatát, megerőltetik a garatot, és kifárasztják a hangszalagjaikat. Az elöl képzett hang a szájüreg elülső részében szólal meg, oldottabb, lazább beszédet, teltebb rezonanciát eredményezve. Ez az elöl képzett hang kulturáltabban hangzó beszédet hoz létre, szélesebb intonációs lehetőségeket teremt.

Hangindítás. A megfelelő hangindítás során nem távozik felesleges levegő a hangképzéskor, ahogy például az úgynevezett hehezetes beszédindításkor, mikor túl sok levegő áramlik ki, és például az átmegyek szó „hát-

megyek”-nek hallatszódik. Ha viszont nagyon megfeszülnek az izmok, akkor kattogásszerű beszédindítás hallatszódik. Ilyenkor kemény színezete lesz a beszédnek, mert a lökésszerűen kiáramló levegő hirtelen felpattantja a hangszalagok zárját. Megfelelően lágy lesz a hangindítás, ha az előző kettőt sikerül elkerülnünk, azaz lazán, oldottan, felesleges levegőt nem kiprészelve szólunk meg.

Beszédtechnikai alapismeretek

Az artikuláció. Ha a hangszalagok összezáródnak és megrezegnek, zöngés hang, ha fúvóállásban maradnak, zöngétlen hang hallatszódik. A levegő – a gégefedő porc terelőmunkájának köszönhetően – a toldalékcsőbe áramlik, és a garatüreg, szájüreg, valamint az orrüreg együttes, összehangolt és igen komplex munkájának eredménye lesz a beszédhang. Ha valamelyik komponens rosszul működik, hangzóhiba keletkezik.

A szájban középen hátul látható a nyelvcsap. Ha ez felemelkedik, a levegő nem az orrüregbe, hanem a szájüregbe áramlik. Ha elemyed, leereszkedik, akkor az orrüregbe terelődik a levegő. A szájüregben a nyelvcsap két oldalán láthatóak a garatívek a lágy szájpadnál. A nyelvcsap munkájában segít a garatizomzatával együtt. A lágy szájpad kitapintható a nyelvvel, ha eléggé hátratuljuk a nyelv hegyét. Ez előtt helyezkedik el a csontos kemény szájpad. A kemény szájpad előtt van a fogmeder és a fogsor, amire rásimul a felsőajak. Csücsörítéskor az ajkak eltávolodnak a fogsortól. Az ajkizomzat intenzív munkában van hangképzéskor. Az alsó fogmeder mögött találjuk a beszédképzés nem kevésbé fontos szervét, a nyelvet. A nyelvben lévő haránt- és merőleges izmok mozgatják a nyelvet minden irányban. A pontos hangzóéjtéshez a nyelvnek adott pillanatban megfelelő helyen kell lennie.

A szájüregben található beszédszervek a szájüreg formájának és térfogatának megváltoztatásával képesek a különböző beszédhangok létrehozására.

A szájüregben való tájékozódásunkat fejleszthetjük nyelvizomgyakorlatokkal. A nyelv emelkedik és süllyed, illetve előre, hátra mozog. A nyelv függőleges mozgása szerint van legalsó állású magánhangzónk (á), alsó nyelvvállású (a, e), középső nyelvvállású (o, ó, é, ő, ö), és felső nyelvvállású magánhangzónk (u, ú, i, í, ü, ű). A nyelv vízszintes mozgása határozza meg, hogy hátul képzett (a, á, o, ó, u, ú) vagy elől képzett hangot (e, é, i, í, ő, ö, ü, ű) ejtünk-e ki. Azt, hogy a végén ebből ajkakkerekítéses (a, o, ó, ő, ö, ü, ű) vagy ajkréses (á, e, é, í, i) hang születik-e, az ajkak mozgása határozza meg.

A mássalhangzók képzése jóval összetettebb. A gégeből érkező hang lehet zöngés vagy zöngétlen. A toldalékcsőbe érkező különböző akadályokat leküzdve válnak egyénivé. Az ajkak, a fogsor, a nyelv zárt képezhetnek, aminek felpattanásából születnek zöngés vagy zöngétlen zárhangok (p-b, t-d, k-g), ha

a levegő az orr felé terelődik, akkor a zárhang lehet folyamatosan hallatszódozó (m, n, ny); megkülönböztetjük a pergő hangot (r), amikor a nyelv és a felső fogsormederben perdül. Ha a levegő folyamatosan egy résen keresztül tud távozni a szájüregből, akkor keletkeznek a réshangjaink (f-v, sz-z, s-zs, h, j, l). Sajátos keverék a zár-rés hangok csoportja (c-dz, cs-dzs, ty-gy).

Beszéd közben a mássalhangzók hatnak egymásra, ezt a kiejtésben is hagyni kell érvényesülni, azaz ennek megakadályozása, a betűejtés, hibának számít. Például a látja szóban nem ejtünk külön a t-t és a j-t, hanem tty-t ejtünk helyettük: *láttya*.

További példák: *barátság* helyett *baráccság*, *padka* helyett *patka*, *egészség* helyett *egésség*, *különb* helyett *külömben*, *ellenben* – *ellemben*, *színpad* – *szímpad*, *tetszik* – *teccik*, *látszik* – *lácckik*, *mondja* – *mongya*, *tudja* – *tuggya*, *adja* – *aggya* stb.

Beszédtempó, beszédritmus

Minden nyelvnek megvan a saját zenéje, tempója, ritmusa. Előfordul, hogy bár nem értünk egy idegen nyelvet, mégis ezek alapján be tudjuk azonosítani, hogy melyik az a nyelv, amit hallunk. A nyelv belső ritmusát a hosszú és a rövid magán- és mássalhangzók ejtésének ritmusbeli megkülönböztetése adja. Ezek megtartása nemcsak esztétikailag nyújt jobb élményt, könnyebb érthetőséget, hanem sokszor segít a helyesírásban is.

Mindenkinek van egy megszokott beszédtempója. Az emberek könnyebben megértik azokat, akikhez hasonlít a saját beszédtempójuk, ugyanakkor egyes felmérések szerint okosabbnak tartják azokat, akik lassabban beszélnek.

A „bevett” beszédtempónkon belül azonban változatosan használjuk a beszédtempót. Ha komolyabb vagy szomorúbb dologról van szó, inkább lassabb tempót választunk, ha kevésbé lényeges vagy vidám dolog kerül szóba, akkor inkább gyorsabban beszélünk. A mindennapi beszédünk tempóváltakozásai a célnak megfelelően szerkesztődnek. Egy felolvasandó szöveg meghangosításakor ezeket „rá kell szerkeszteni” a szövegre. Egy beszéd alaptempójának a meghatározása, illetve a szöveg beszédtempó-változtatásainak kidolgozása mindig értelmezés kérdése. Ritmus- és tempóválasztásunk a mű mondanivalóját kell, hogy szolgálja. Elsődleges célja, hogy segítse a hallgatóban a szöveg gondolatiságának a megértését.

A hangsúly és a hanglejtés

A magyar beszéd dallama alapvetően ereszkedő jellegű (ilyen a felszólító, kérdő és óhajító mondatok egy része is). Kivételek alól az eldöntendő kérdő mondat, ennek hanglejtése emelkedő, a végén eső. Gyakori hiba az éneklés-szerű emelkedés az utolsó szótagon: Mi új-ság?

A hangsúly és a hanglejtés az élőbeszédben spontán módon szerveződik – a mondanivalónkhoz igazodva. Ezek segítik a lényegkiemelést, a hallgató figyelmének fönntartását és irányítását. Ez azonban egy kötött szöveg átadásánál már külön szerkesztést igénylő feladat az előadó számára. A spontán beszédnek vannak alapvető hangsúlyozási, intonációs sajátosságai. Ha a szabályszerűségeket ismerjük, az segít bennünket abban, hogy egy meglévő, írott szöveget gondolatiságában interpretálva közvetítsünk a megfelelő hangsúlyok, hanglejtés „rászerkesztésének” segítségével. A következőkben leírt szabályok nagymértékben meghatározóak, de nem minden esetben alkalmazhatók.

A szólam. A szövegek értelmileg, érzelmileg összetartozó egységekből állnak, amelyeket megszakítás nélkül mondunk ki. Ezt nevezzük szólamnak. A szólamon belül az a hangsúlyos szó, elem, amelynek első szótagját a körülötte lévő szavakhoz képest nagyobb nyomatékkal ejtjük. Egy szövegben lehetnek értelmi (gondolati) alapon szerveződő hangsúlyos szótagok, lehetnek érzelmeiket közvetítő kiemelt szótagok, de lehetnek ritmikai alapon szerveződők is.

Az értelmi hangsúly. Az értelmi hangsúly a kifejezés, a gondolat leglényesebb elemének első szótagjára kerül, arra a szóra, amelyik a legújabb mondanivalót hordozza az adott beszédszakaszban. Ezt meghatározza a kontextus, hogy ki kivel beszél, miért mondja, amit mond, és lényeges még a feltételezett közös előismeret.

Egy-egy gondolati íven belül lehetnek hangsúlyosabb és kevésbé hangsúlyos elemek is. Ezek szövegbeli hangsúlyozottsági foka is attól függ, hogy az adott gondolatban egymáshoz képest mennyire újak, illetve mennyire ismeretek az elemek. Általában hangsúlytalan tehát az, ami a beszédhelyzet alapján ismert, hangsúlyos viszont az új, az ismeretlen elem. A hangsúly a szavainknál az első szótagon van.

A szövegen – mondatokra bontva – a mondaton belül a hangsúlyoknak négy fajtáját különböztetjük meg: fő- vagy mondathangsúly, emelt erejű szakaszhangsúly, közepes szakaszhangsúly, gyenge szakaszhangsúly.

A beszédszünet. Az iskolai gyakorlatban az tapasztalható, hogy a folyamatos (megakadás/szünet nélküli) olvasás a „szép”, „helyes”, jó olvasás fogalmával asszociálódik. Ezt a képzetet erősítheti az is, amikor olvasásfelméréskor azt mérik, hogy az adott szöveget a gyerek hány másodperc alatt olvassa el. Minél rövidebb idő alatt olvassa el a tanuló a kijelölt szöveget, annál gyakorlottabb olvasónak számít, annál inkább rutinszerű már az olvasása, azaz „megtanult” olvasni. Ezzel egyidejűleg olyan szokása is kialakulhat, hogy ne tartson szüneteket, amikor az értelmileg, érzelmileg mégis szükséges lenne. A szövegek megszólaltatásakor azonban a beszédszünetnek éppen olyan fontos szerepe van, mint a hangsúlyozásnak, hanglejtésnek. A szünetek nemcsak a kisebb-nagyobb levegővételre fordított időt jelentik, mikor nem jön ki hang a torkunkon, hanem a mondanivaló értelmi tagolására is tudatosan használjuk őket. Ezzel érzékeltetjük a gondolati egységek összetartozását és határát. A szünetekkel nemcsak a szöveg értelmi feldolgozását segítjük elő a hallgatóban, hanem előkészítjük vele a figyelem irányítását is a kiemelendő gondolati egységekre. Fontosabb gondolatok előtt tehát érdemes rövidebb szünetet beiktatni. A mondaton belül a közbevetett részeknél, közepes hosszúságú szünetet tarthatunk.

Az is gyakorta tapasztalható, hogy az olvasók jellemzően a vesszőkhöz igazítják a szünettartásukat, nem pedig az értelmi, gondolati egységekhez: azaz „vesszőtől vesszőig” olvasnak, a *hog*y előtt például mindig megállnak stb.

A hangsúlyozási szabályszerűségek megértését segítik az alábbi hangsúlyozási jelölések.

Megkülönböztetünk rövid szünetet (jele !), átlagos szünetet (jele |), hosszú szünetet (jele ||). A szókapcsolásokat kapcsolóívvvel (∧) jelöljük. A hangsúlyfokozatok jelölését a következőkben láthatjuk. (A példamondatok és a jelölési rendszer a rádió *Beszélni nehéz!* című műsoraiból származnak).

A hangsúlyozás szabályszerűségei. Fő- vagy mondathangsúlyt annak a szónak az első szótagja kap, amelyik újdonságértéke vagy fontossága miatt a leglényegesebb a mondatban. (Az alábbi mondatokban dőlt, félkövér betűkkel, aláhúzva jelenik meg a főhangsúly.) Ejsük ki az alábbi hangsúlyozással a következő mondatokat!

Ma^kaptam^meg.

Ő különösen^nagy^segítségre^szorul.

Nagyon^érdekes^ez^ a^község.

Lassan^csökken^ az^ influenzajárvány. (Így a jelentése: rossz hír, mert nem csökken gyorsan)

Lassan **csökken**^ az^ influenzajárvány. (Így a jelentése: már nincs olyan sok új beteg)

Az emelt erejű szakaszhangsúlyú szavak érezhetően kiemelkednek az átlagos erővel ejtett szavak közül. (Az alábbi mondatokban dőlten és félkövéren jelenik meg az emelt erejű szakaszhangsúly.)

Holnap újra kinyitjuk a boltot, mert épp segítségvagyok, te léssz pékműhelyem kísínasa.

A közepes erejű szakaszhangsúly a leggyakrabban előforduló, átlagos erővel kimondott fokozat. A mondanivaló szempontjából lényeges, de nem kiugró fontosságú a szó, amelyet ilyen erővel hangoztatunk. Az alábbi mondatokban dől't betűkkel és aláhúzva a közepes erejű szakaszhangsúlyt jelöltük.

*Vezetőnek lenni, igen felelősségteljes feladat.
Hámozni kezdte az almát, rövidke karja pengéjével.*

A rövid szünet inkább mondatokon belül, illetve tagmondatok között, közbevetéskor fordul elő (jele !).

*Most, úgy látom, nem tud mit kezdeni magával.
Azt hiszem, valójában jobban szereted a tevédet meg a sivatagot, mint engem.*

Gyenge szakaszhangsúly kerül a szóra, ha pl. a mondatban csak említő értéke van, vagy ha jelentéséből, mondatbeli szerepéből következően csekély a szerepe. Az alábbi mondatokban dőlten jelenik meg a gyenge szakaszhangsúly.

*Ilyenkor mi a teendő?
És mi haszna volna belőle?
Hiszen ennek utóélete is van, és azzal is foglalkoztunk.*

Hangsúlyos elemek a mondatban

A KÉRDŐ NÉVMÁS, KÉRDŐ ÉRTELMŰ HATÁROZÓSZÓ

*Mi a dolgunk a világon?
Hol voltál?
Lassan tíz óra. Mért nem jönnek?*

AZ UTALÓSZÓ

*Azt az embert tarjuk igazán műveltnek, aki képes és kész ön maga művelésére.
Az azt jelenti, hogy nem vesztek, hanem nagyon is jól játszottak.*

A HATÁROZÓ

Apukámnak nagyon jó hangja volt.
Félek, hogy valóban nehéz lesz.

A SZÁMNÉV

Most a nappal hossza lesz nyolc óra, | és az éjszaka tart lényege-
sen hosszabb ideig: | tizenhat óráig.
Ma egy tizenkilenc éves óvónő leveléből olvasunk fel, |
nem kis izgalommal.

A CSALÁDNÉV

A nevek hangsúlyozásánál a vezetéknev és az utónév kaphat egyforma hangsúlyt, de gyakoribb, ha a vezetéknev az utónévhez képest nagyobb nyomatókat kap.

Hallgassátok meg Alekszej Tolsztoj két meséjét, | Rab Zsuzsa fordí-
tásában.
Illyés Gyula új drámáját mutatta be pénteken a Pécsi Nemzeti
Színház.

Az összetett nevek esetében mindkét vezetéknevet hangsúlyozzuk.

Kiss Tóth Ildikó.
Misztótfalusi Kis Miklós

INTÉZMÉNYNEVEK

Az intézménynevek mindegyik tagja egyforma hangsúlyt kap. (Kivétel a gyakran használt intézménynévi formula: vállalat, intézet, intézmény, az iskolatípusok köznévi elnevezése stb.)

Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Keresse a Kecskeméti Baromfifeldolgozó Vállalat termékeit!
A Radnóti gimnázium diákjai sem nyertek.

Az egyenes szórendű igekötős ige(név) hangsúlyos; a fordított szórendű ige nem hangsúlyos (legtöbbször előtte áll a mondatban a főhangsúlyos szó). A magyar szórend a hangsúlyviszonyokkal függ össze.

Péter elment a moziba.
A moziba Péter ment el. (Nem Lujza.)
Péter a moziba ment el. (Nem az uszodába.)
A moziba ment el Péter. (Még hangsúlyosabb a moziba, mint az előző mondatban.)

A királyfi a ló hátára pattant, | és vágatva mint a szél, | megindul-
tak előre a tengersizeten.

Megigértem, | ha látok hasonlót, | megveszem.

A tagadó- és tiltószó és az is kötőszóval nyomósított rész

A másodfokú ítélet indoklása szerint azonban
nem lehet enyhítő körülmény ez a minősítés, | mert akik há-
rom évig folyamatosan lopnak, | **nem** nevezhetők jó munkásnak.
„Kibicnek **sem**mi sem drága” – tartja a mondás.
A fiúknak **nem** tetszett a munka, **nem** is vállaltak többé hasonlót.

A jelzők hangsúlyosságát mindenkor az adott mondatbeli (szövegbeli) szerepe szabja meg. Fontos mérlegelni a jelzős szerkezet mindkét tagját.

A kisszékelyi erdőben jó darabon magasra nőtt **mogyoró**bok-
rok szegélyezték az egycsapásos utat.

Tudod mit, szomszéd? | Adok neked egy bölcs tanácsot.

Nem a jelzőt hangsúlyozzuk, ha a jelzők azonosak, és a többletinformációt a jelzett szó hordozza.

Nem piros kabátot vettem, **hanem** piros sálát.

A következő mondatban mind a jelzők, mind a jelzett szavak hangsúlyosak:

Hát **hall**gass egy **tapasztalt** öregemberrel!

A két **nagyobbik** lánynak **tarka** rokolyája, **ékes** pántlikája volt;

Másenykának csak egy **sötét** **szoknyácskája** meg két **fénylő** **szeme**.

A PÁROS KÖTŐSZÓK

Nemcsak Pistát ismerem, **hanem** Pétert is meghívtam.

Vagy korcsolyázninnek a kislányok, **vagy** az uszodába.

AZ ÁLLANDÓ SZÓKAPCSOLATOK ELSŐ TAGJA

A **bocsánat**ért esedezem.

Fején találta a szöveget.

Hangsúlytalan elemek a mondatban. Általában hangsúlytalanok: a névelő, a névutó, a kötőszó (kivéve a páros kötőszókat), a hátravetett igekötő, a mondat végére kerülő igei állítmány, a toldalék (gyakori hiba a ragok hangsúlyozása). A hangsúlytalan szavakat kapcsolóívvel (^) csatoljuk az előttük álló szóhoz, azokkal egy nyomatékkal, egy ívben ejtjük ki.

A HATÁROZOTT NÉVELŐ

Így ez évben megjelentek^a mini-számítógépek^mint^a gépkocsik irányítóberendezései.

A HATÁROZATLAN NÉVELŐ

Hol^volt, hol^nem^volt, volt^egyszer^egy szegény^ember.

A NÉVUTÓ

Lent,| a színház^előtt fiatal olasz turisták^csoportja.

Kivétel: szembeállításban:

Nem^a színház előtt,^hanem^a színház mögött^láttam^őket.

A KÖTŐSZÓ

Korán^kezdett imi,| és^mint festő^is komoly^nevet^szerzett^magának.

A világ úgy^tudja,^hogy eladó birtok^után^nézek itt^a^környéken.

A HÁTRAVETETT IGEKÖTŐ

Társát,| akivel együtt^követte^el^a véres merényletet,| ugyan-csak^Latin-Amerikában^foglaltak^el^a közelmúltban.

A húsáruk szeletelésekor ann^nyit^vágjanak^le^a húsból, a felvágottak-ból, amennyit^a vásárló kér, nem^amennyit^az eladó akar.

A MONDATHANGSÚLYOS (FŐHANGSÚLYOS) RÉSZT KÖVETŐ SZÓ (SZAVAK)

Más^vidékeinken^sem^hiányzott^az^iskola.

Megkérdezhetném: milyen^idős^volt^ez^a^gyermek?

Jó^napot^kívánok.

A szünet, kapcsolás és tagolás

Rövid szünetet tartunk – vagy tarthatunk – rövidebb terjedelmű összetett mondatok tagmondatainak határán, közbeékelés előtt és után. Ha a főhangsúlyos szó mondat közben van, érdemes egy rövid szünettel bevezetnünk a nagyobb nyomatékot, több hangerőt igénylő szót.

A két időszak határán^vagyunk,| de nincs^köztük merev válaszfal.
Lehet^tehát,^hogy^a szóbeszéd |– mint^oly sokszor – ez^esetben^is alaptalan^volt.

A közepes időtartamú szünet jobbára egy gondolat, mondat lezárásakor következik. Gyakorta a mondatvégi írásjel után következik, időnként felsorolások előtt, pontosvesszőnél, kettőspontnál.

Sajnos, ^a felelősséget^a szülőknek vállalniuk^{kell}. | Még^a legelfogaltabb^aszülőknek^a is.

Ez^a vers^{nekem} nagyon^{tetszett}: | összecseng,[!] és szépen^{szólnak}^a szavak.

Hosszabb szünetet tarthatunk pl. egy bekezdés végén, párbeszédkor a két beszélő fél megszólalása közötti szünetet érzékeltetendő, értelmi elhatárolásakor stb.

„Ezt^a történetet itt^{hallottátok?}” || – „Itt hallottuk.”

Az általános^{földrajz} két nagy részre^{tagolódik}. | Az egyik^{része}^{az} általános természeti^{földrajz},[!] a másik^{az} általános gazdasági^{földrajz}.

A mondatban található hangsúlytalan elemeket kapcsolóívvvel kötjük az előttük álló szóhoz. Ezek a szavak nyelviileg természetesen fontosak, nélkülük értelmetlen lenne a mondat, de a hangsúlyviszonyok szempontjából nem tartoznak a kiemelendő szavak közé.

Hol^{nap}^{is}^a megtehetjük,^a ha nem^{változik}^a a helyzet.
Jenőt jól^{ismerem}^{már},[!] és nagyon^{sokra}^{tartom}.

Az érzelmi hangsúly. Az érzelmi hangsúly eltér a logikai, értelmi hangsúlytól. Valamilyen indulat, csodálkozás, szenvedély szüli ennek a hangsúlynak a létrejöttét. Ilyenkor gyakorta meg is nyúlhatnak a hangok. Például: *Megtennééd?* (inkább felszólító jelleggel, sürgetést kifejezve).

Záró gondolatok

A mondanivaló nyelvi megformálásában kifejezésre jut a beszélőnek a hallgatóhoz való viszonya, kapcsolatuk jellege. Együttérzés, egyetértés, szeretet, tisztelet, rokonszenv vagy éppen kételkedés, tartózkodás, ellenkezés – az előzőekben csak egy kis szeletet mutattunk be abból a gazdagságból, amelyből a beszélő egy-egy szóval, kifejezéssel és értelmi nyomatékkal együtt választhat. Ugyanazt a szót vagy mondatot – olykor egész szöveget – különböző érzelmi töltéssel lehet kifejezni. A nyelvi megformálásban, a mondanivaló mögött – vagy inkább abban – mindig jelen vagyunk mi magunk is. Jól (érthetően, világosan) és helyesen (az elvárt nyelvi közeghez illeszkedően, a szakmai nyelvezet pontos ismeretében) felolvasni, előadni, beszélni nagyon nehéz, de sok gyakorlással megtanulható.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- A magyar kísérleti beszédkutatás története. [<http://www.nytud.hu/fonetika/FON5.html> – 2016.02.09.]
- A X. kerületi logopédiai tagozat 2003. Beszédtechnika/Hangfejlesztés. Módszertani segédkönyv. Kőbányai Média és Kulturális KHT.
- Aczél Petra – Bencze Lóránt (2001): *Mikor, miért, kinek, hogyan. Hatékonyság a nyelvi kommunikációban*. Budapest: Corvinus.
- Deme László (1978): *A beszéd és a nyelv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fábián Zsuzsa (2005): *A hatásos beszéd mestersége. Beszédtechnikai gyakorlat- és szöveggyűjtemény*. Eger: Grafotip Kft.
- Gósy Mária (2008): A szövegértő olvasás. *Anyanyelv-pedagógia* 1/1.
- Gósy Mária (szerk. 2012.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Montágh Imre (1999): *Tiszta beszéd. Beszédtechnikai gyakorlatok*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Péchy Blanka (1983): *Beszélni nehéz*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szakács Béla – Kerekes Barnabás (2005): *Szöveggyűjtemény és útmutató a középiskolák Kazinczy-versenyéhez*. Budapest: Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány.
- Thoroczkay Miklósné (2007): *A beszéd építőelemei. Százharmincegy feladatlap*. Budapest: Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány.